نرگس بانو مَلڪ

سچل سرمست جي شاعريءَ ۾ سماجياتي فلسفو

Sociological Philosophy in the Poetry Sarmast of Sachal

Abstract

Sociological philosophy explores the philosophical foundations of society by examining collective interaction, social relationships, institutions, and the principles that govern human coexistence. It provides a theoretical framework for understanding how social values, ethics, knowledge, and behavior are shaped through dynamic social processes. These concepts have been interpreted by numerous philosophers from diverse intellectual traditions.

Sachal Sarmast, one of the most celebrated Sufi poets of Sindhi literature, produced a remarkable multilingual poetic corpus that reflects profound insight into the social, cultural, and spiritual dimensions of human life. His poetry advocates universal love, equality, tolerance, human dignity, and social harmony while challenging divisions based on caste, creed, religion, and social status.

This study focused on sociological philosophy embodied in the poetry of Sachal Sarmast, in the light of established sociological and philosophical concepts in selected vers and emphasis on themes such as social equality, collective consciousness, social knowledge, human relationships, ethical values, and the dynamic nature of society.The findings reveal that Sachal Sarmast's poetry represents his vision extends beyond conventional philosophical discourse by integrating universal human values with the indigenous cultural and spiritual traditions of Sindh. The study concludes that his poetry remains an enduring source for understanding sociological philosophy and continues to promote social awareness, ethical coexistence, and communal harmony in both literary and contemporary social contexts.

Keywords: Sociological Philosophy; Philosophy of Sociology; Sachal Sarmast; Sindhi Poetry; Sufi Poetry; Social Thought; Social Harmony.

دُنيا جي عالمن، فلسفين سماجيات فلسفَي (Philosophy of Sociology) بابت ڏار ڏار وصفون ۽ سمجهاڻيون بيان ڪيون آهن، انهن منجهان سادي ۽ عام فَهم وَصف هن ريت ڄاڻائي آهي تہ: "جڏهن ماڻهو پاڻ ۾ جهيڙو يا سرچاءُ ڪن ٿا ۽ پَنهنجين سَماجي، اقتصادي، ڌرمي، خانداني سرگرمين ۾ هڪ ٻئي جو ساٿ ڏين ٿا يا مقابلو ڪن ٿا. (ان وقت ڇا ٿو ٿئي؟) جڏهن هڪ حڪومت ۾ ٻہ يا ٻن کان گهڻا ماڻهو هڪ ٻئي سان واسطي ۾ اچن ٿا، تڏهن گروهہ (جٿو) جو بنياد پوي ٿو. گروهہ (جٿي) جي بناوت ۽ ڪمن جي سائنسي اڀياس جو نالو سماجيات آهي، جنهن کي انگريزيءَ ۾ سوشيالاجي (Sociology) سڏجي ٿو.

سوشيالاجي (Sociology) لفظ اصل ۾ لاطيني جي لفظ Socius (ساٿي يا سنگتي) ۽ يوناني ٻوليءَ جي لفظ Logos (مطالعو يا علم) مان ورتل آهي.(1)

(The word Socialogy itsef actually derives from the Latn word Socias (Companion) and the Greek word logos (study of). Thus, Sociology is most literarly the study of Compamionship)

هن لفظ کي اردوءَ ۾ " عمرانيات" ۽ ايران ۾ "علم الجتماع" ۽ هنديءَ ۾ "سماجيات" سڏيو وڃي ٿو.

هِنَ عِلم جي باقاعدي شروعات 1839ع ۾ هڪ فرانسيسي مفڪر " آگسٽ ڪومٽ Auguste comte, " ڪئي، جنهن کي (Sociology) جو ابو چيو وڃي ٿو. هن پنهنجي گهري سوچ ويچار سان هڪ اهڙي منفرد سائنس جي گهرج محسوس ڪئي، جا هاڪاري اصولن پٽاندڙ سماجي لقائن جو اڀياس ڪري سگهي. سماج جي علم (سماجيات) بابت مسلمان فلسفين مان سڀ کان پهرين ابن خلدون پنهنجي ڪتاب "مُقدمہ " ۾ سماجياتي نظريا پيش ڪيا آهن. ان کان سواءِ ٻين ڪيترن ئي مفڪرن ۽ عالمن جا الڳ الڳ رايا ملن ٿا. هربرٽ اسپينسر Herbert Spencer سماجيات جي باري ۾ لکي ٿو تہ :

> "هيءَ هڪ اهڙي عملي تحقيق آهي، جنهن جي آڌار تي انساني معاشرا پنهنجون ارتقائي منزلون پار ڪن ٿا." (2)

ٻين مفڪرن جي ڀيٽ ۾ ڪاٽ پرنس سماجياتي فلسفي کي آسان ڍنگ ۾ هن ريت بيان ڪري ٿو.

> " انساني گروهن جي بناوت ۽ ڪمن جي عملي ۽ سائنسي اڀياس جو نالو سماجيات آهي." (3)

دنيا جو هر شاعر پنهنجي ڌرتي ۽ ڌرتيءَ وارن سان جُڙيل هوندو آهي، سندس موضوع ۽ ڪردار ڌرتيءَ جي پيداوار هوندا آهن، سندس تخليق ڪي عوامي تخليق سڏيو ويندو آهي، جنهن ۾ سماج جي بنيادي موضوعن کي پيش ڪيو ويندو آهي. سماجيات جا پنج سؤ کان وڌيڪ قسم آهن، جن مان ڪي سچل سرمست جي شاعريءَ ۾ سماجياتي فلسفي جا ڪي مثال هيٺ پيش ڪجن ٿا:

1. سيني گروهن (سماج) ۾ يڪسانيت:

هن قسم ۾ هر مڪتب فِڪر وارن سان برابريءَ وارو انداز اپنايو ويندو آهي، سماج جي مڙني ڌرمن (مذهبن) جو احترام ڪيو ويندو آهي، هن قسم ۾ اهميت ڏيڻ جو بنياد اميري يا شاهوڪاري تي نہ هوندو آهي، پر هر انسان کي اهميت لائق سمجهيو ويندو آهي. سچل سائين سماج ۾ يڪسانيت بابت هن ريت بيان ڪري ٿو تہ:

جڏهن پرين پاتم جهاتِي، تڏهن حاجت ناهي حُج جي!
اَچڻ ساڻُ اُنهن جي يارو، عشقَ ڪئِي اثباتي،
سڀ ڪجهہ ٿيڙم حالون محرم، وسريم ذڪر ذاتي،
چوريءَ چوريءَ يار سَڄَڻ سان، ڏس "سچو" دل ڦاٽي.[4]

سچل سرمست وٽ سمورن سماجي گروهن لاءِ هڪجهڙائي جو تصور موجود آهي، مت پيد، ننڍ وڏائي وارن ڳالهين کان سچل کوهين ڏور نظر اچي رهيو آهي. "سچل سائين جي پوري شاعري، انسان ذات جي جذبن رويّن ۽ احساسن وارين ڪيفيتن سان ڀرپور آهي. ڪنهن بہ انسان جو ذهن، جئين محسوس ڪري ٿو، تئين ئي سندس ڪيفيتون ظاهر ٿيڻ شروع ٿين ٿيون. انسان جا جيڪي رويّا آهن، ۽ جن حالتن ۾ انسان رهي ٿو. ان تي اهڙيون ئي ڪيفيتون طاري ٿين ٿيون. سچلَ سائين بہ معاشري جو هڪ فرد هو، سندس مٿان بہ انهن ڪيفيتن اثر ڪيو هو. جيڪي سندس ئي معاشري سان لاڳاپيل هيون. سچلَ جي شاعريءَ ۾، انساني مزاج سان ڀرپور سيئي ڪيفيتون ملن ٿيون. سندس وڏي ۾ وڏي خوبي اها آهي تہ هر ڳالھ کي محسوس ڪري، بنا ڪنهن خوف ۽ رک رکاءَ جي، چٽيءَ طرح سان اُها پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪري ٿو. ڪيفيتن جو اهو چٽو اظهار، جيڪو سندس شاعريءَ ۾ ملي ٿو، اهو انتهائي واضح ۽ پُراثر آهي."[5] سچل جي هڪ سِٽ آهي:

وحدت جنين وساري، تَن تَنَ مٿي اٽاسي

جن هيڪڙائي جو سبق وساريو، انهن جي مٿي به سٽي نه هوندي، سچل سرمست جي ڪلام ۾ سيني گروهن جي لاءِ هڪ نظر سان ڏسڻ ۽ سماج جي هر فرد کي هڪ جيتري عزت ڏيڻ جا انيڪ مثال موجود آهن. سماجياتي فلسفي ۾ چرندڙ سماجيات هڪ مکيه موضوع آهي، جيئن هيٺ بيان ڪيو ويو آهي.

چرندڙ سماجيات (Dynamic Sociology)

سماجياتي فلسفي جي هن قسم ۾ انساني شعور پنهنجي پنهنجي تجربي مان فطري ماحولَ ۾ تبديليون آڻي ٿو ۽ عام انسانيت لاءِ ڪيترا ئي سُک ۽ سهنج پيدا ڪري ٿو. هن علم جي وسيلي سماج جي ارتقا جو اڀياس ڪيو ويندو آهي، هي هڪ اهڙي سائنس آهي، جنهن ۾ سماج جي ضروري ڦيرگهير بابت ڄاڻ ملي ٿي. انسان پنهنجو ذهن ڪتب آڻيندي فطري ماحول ۾ تبديليون آڻي سگهي ٿو، پر سماجي ماحول کي پڻ بدلائي سگهي ٿو. هن ۾ انساني ارتقا ۽ ان جي طريقن جو بحث ڪيو ويندو آهي. چرندڙ سماجيات جا ذيلي عنوان هيٺ بيان ڪجن ٿا.

i سماج جي ارتقا:

هن علم ۾ سماج جي پيچ ڊاهه بابت بحث ڪيو ويندو آهي، سماج ڪيترن مرحلن مان گذرندي ارتقا جون منزلون طئہ ڪندو اڳتي وڌي ٿو، سماج پنهنجي جوهر ۾ ڏکن مان سک / پيچ ڊاهه مان آساني ۽ سولائي جي طرف هر وقت ارتقا ڪندو رهي ٿو. سچل سائين سماج جي ارتقا کي مشڪل ڪان آسان جي سائنسي ۽ فطري طريقي مطابق عام فهم ڍنگ ۾ بيان ڪندي چوي ٿو ته:

ڏکن منجهان سُک، مون تا لَڌا جيڏيون،
ڏوريندي کي ڏک، سونهان ٿيڙا سَڄڻان. [6]

سماج مختلف ڏکياين ۽ تڪليفن مان سهنجائي ۽ سوَلائي جي پاسي ارتقا ڪندو رهي ٿو، سماج ۾ لکين سال اڳ جا انسان انيڪ بنيادي سهولتن کان وانجهيل هيا، انهن پنهنجين زندگين جو نذرانو ڏئي ڪيترائي تجربا ڪيا. سماجياتي فلسفي ۾ سماج جي ارتقا مڪمل فطري انداز سان اڳتي وڌندي رهي آهي، تڪليفن ڪان پوءِ ئي مسرت ۽ ڪاميابي پلئہ پوندي آهي. سماجياتي فلسفي ۾ سماج جي ڦير گهير عنوان ٻين عنوانن جي ڀيٽ ۾ وڌي اهميت رکي ٿو. سماج ۾ ڦيرگهير عنوان هيٺ بيان ڪيو وڃي ٿو.

ii سماج ۾ ڦيرگهير:

سماجياتي فلسفي جي هِن قسم ۾ ماحول ۾ ٿيندڙ ڏاڍ ، ظلم ۽ طاقت جي بُنياد تي اڻ ٿهڪندڙ تبديليون بحث جو موضوع هونديون آهن. اهڙين تبديلين سان سماج جو معاشي، سياسي، سماجي، اقتصادي ۽ ثقافتي توازن ٽٽي پوي ٿو ۽ عوام ڪسمپرسيءَ واري حالت ۾ مبتلا ٿي وڃي ٿو.

وقت اها ٿي ويل، دوئي دور ڪرڻ جي،
ميڙي ويندئي مغربي- تاريڪيءَ ۾تير،
چِڙي ويندئي چپرين، ڊونڊين سندا ڊير،
متان ٿئي اويل، اولهه سج نہ اُلهي. (7)

سماج هر وقت نئين توڙي وڏن محرڪن سبب تبديلي جي عمل ۾ رهي ٿو. سچل سرمست سماج جي ڦيرگهير ڪي بيان ڪندي سياسي بصيرت جو مظاهرو ڪيو آهي، هو (سچل) پنهنجي مارن ڪي سماج جي اماني ڦيرگهير ڪان اڳواٽ خبردار ڪندي چوي ٿو تہ مغرب جا لٽيرا اوهان جي ڌرتيءَ تي قابض ٿيندا، انهن سان منهن ڏيڻ لاءِ تياري ڪريو.

iii فطري ماحول ۾ تبديليون:

انسان پنهنجي ادراڪ ۽ فهم سان سما ج ۾ تبديليون آڻي ٿو، اهڙين تبديلين لاءِ هروقت ڪوشان پڻ رهي ٿو ان هوندي بہ ڪيترائي اهڙا فطري لقاءَ آهن جن جي اڳيان انسان لکن سالن کان بيوس ۽ مجبور آهي. فطري ماحول ۾ تبديلين سبب انسان جا اَهنج وڏن ٿا، اهڙيون فطري تبديليون ڪٿي آسائش، سڪون ۽ خوشحالي جو ڪارڻ بڻجن ٿيون تہ ڪٿي وري اهنج، ڏک ۽ تڪليفن کي وڌائين ٿيون. فطري تبديلين بابت سچل سرمست هن ريت بيان ڪري ٿو، تہ:

اول آنتي آئِي، پويان ٿي برسات،
رعد جي رڙين ۾، پيٽي نہ هُئي باتِ،
ويچارين ورن جي، وائي هُيڙي واتِ،
مٿان وسَڻ، هيٺان چَڪڻ، سيءَ مُيون سڀ رات،
پِرهہ ڦٽي پرڀات، ڪٽڪان ڪانڊين گڏيون.(8)

سچل سرمست سماجيات کي بيان ڪندي فطري جبر اڳيان انسان کي بيوس، لاچار ۽ ڪمزور ڏيکاريو آهي، انسان پنهنجي حرفت ۽ چالاڪي سان ڪيترين ئي تبديليون آنديون آهن، پر فطري جبر اڳيان مجبور آهي. دنيا ۾ پلي ڪيترو به صحتمند سماج ڇو نہ هجي، اهو بہ فطري جبر اڳيان مجبور آهي.

علم جي حيثيت ۾ (Field of Knowledge)

هن علم جو بنيادي ڪم ماڻهن بابت اطلاع ۽ معلومات گڏ ڪرڻ آهي تہ هو پنهنجي شهرن ۽ ڳوٺن ۾ ڪهڙي ريت زندگي گذاري رهيا آهن سندن مکيہ مسئلا ڪهڙا آهن رهڻ جا طور طريقا بحث جو ضوع بڻجن ٿا. مطلب تہ علم جي حيثيت ۾ سماجيات شروعاتي طور عقلمندي، ڏاهپ ۽ قرباني سيکاري ٿي. علم جي حيثيت ۾ عنوان کي هيٺ ذيلي عنوانن ۾ ورهائي سچل سرمست جي ڪلام مان ان سان ٺهڪندڙ بيت پيش ڪيا ويا آهن.

i ماڻهن بابت ڄاڻ

سماجيات جي هِن علم ۾ عام خلق جي نفسياتي معاملن جي اکيڙَ ڪئي ويندي آهي تہ اُهي سَماجَ ۾ هڪ ٻئي سان داخلي / نفسياتي معاملن ۾ ڪهڙو رويو رکن ٿا. سچل سرمست سماجياتي فلسفي جي عنوان ۾ عوام جي نفيس ۽ نازڪ خيالن جي اُٽتِ هن ريت پيش ڪري ٿو

ماريَس انهيءَ مامِري، هوتَ ڪندين ڪو هيئن،
سا تا ڪيئي پانهنجي، جاني وٺِيِي جيئن،
جهڙي پُنهل تو ڪَئي، آءٌ پُڻ ڪريان تيئن!
ڪان وٺندي ڪڏهين، نالو سَندو نيهن،
وري وهاريو ويجهڙو، ”سچو“ پنهنجي سِيئن. (9)

سماجياتي فلسفي ۾ سچل سرمست مارن جا نفيس جذبا وڏي عرق ريزيءَ سان پيش ڪيا آهن، جن ۾ سندن روح جي رڙ جي چٽي ترجماني ملي ٿي.

ii زندگي گذارڻ جو طريقو:

هِن علم ۾ اها سڌ پوي ٿي تہ انسان پنهنجون داخلي خواهشون ترڪ ڪري، پنهنجي پرينءَ جي زندگي گذارڻ واري ڍنگ کي اهميت ڏئي ٿو. اهڙو ئي نج خيالن جو اظهار سچل سرمست هن ريت بيان ڪيو آهي.

حَبِيبن ڏانهن هِيئَن، اَديون لِکجي آئيو،
تہ تون مون سان جيئَن، آءُ تيئن تو سان آهيان.(10)

سچل سرمست سماجياتي فلسفي جي شاعراڻي رنگ ۾ تشريح ڪندي پنهنجا سمورا آدرش ڇڏي، پرينءَ جي انداز ۽ طريقي سان حياتي گهارڻ کي اوليت ڏئي ٿو، ان وانگر ٿيڻ کي وڏيڪ اهميت ڏئي ٿو. هيٺئين بيت ۾ سچل سرمست چوي ٿو تہ:

نَئون لِکيو آيوم، پريان سندي پار ڏنهن،
سو لُونءَ پَريو لايوم، وڻي حال هيانوَ سان.(11)

زندگي گذارڻ جي حوالي سان سچل سرمست جو وڏيڪ خيال هيٺ پيش ڪجي ٿو، جنهن ۾ هو پنهنجي آسائش، فريب ۽ ٺڳيءَ کان پري رهندي صاف سادي زندگي گذارڻ کي ترجيح ڏئي ٿو.

بزرگ شيخ، مشائخ يارو! نا مخدوم ٿيا سي،
نڪي قاضي نڪي ملا، معلم پير بڻيا سي،
نڪي ٺاهہ ٺڳيءَ جا ٺاهي، رنگ رساءَ رکيا سي،
سچا ٻاجهون عشق الله جي، ڪوئي هنر نہ سکيا سي.(12)

ڌنڌي جي حيثيت ۾ (Field of Profession)

ڌنڌي واري ميدان ۾ سماجيات جون بہ مکيہ شاخون آهن. سکيا ۽ ڪوجنا، جن کي هيٺ سچل سرمست جي ڪلام مان مثالن سان پيش ڪيو ويو آهي.

i سکيا:

سماجيات جو ڳانڍاپو فرد ۽ سَماجَ سان آهي، ان ڪري ڪيترائي ادارا سکيا جي مقصد لاءِ کوليا وڃن ٿا. اهڙي سِکيا جيڪا سَماجَ ۾ رَهندي سَماجَ کي نَونِ آدرشي قدرن تي هلڻ لاءِ عملي ڪوششون ڪرائي، جيئن سَماجَ مان جهالت، اڻ ڄاڻائي ۽ دقيانوسي سوچ مڪمل ختم ڪري سگهجي. سچل سرمست چوي ٿو تہ:

ويهہ نہ وساريج، متان ماٺ ڪري وهين،
قول اهو ياريج، هو جو ڪِيڙئي هوت سان.(13)

جيڪا سکيا ڏني ويئي آهي، ان سکيا سان گڏ تنبيهہ پڻ ڪئي ويئي آهي تہ متان خاموش ويهي رهين ۽ ڏنل سبق (سکيا) وساري ڇڏين. سچل سرمست اهو واعدو وفا ڪرڻ جي ڳالهہ ڪري ٿو جيڪو سکيا وقت ورتو ويو هيو.

ii كوجنا:

سماجياتي فلسفي کي کوجنا جو علم بہ سڏبو آهي، ڇاڪاڻ تہ سماجيات جو جڙاءُ سماج سان ئي آهي ۽ سماجيات جو اصل ڪم سَماج کي سڌارڻُ آهي. سَماج جو آدرشي فلسفي انسان پهرين اها کوجنا ڪري ٿو تہ سَماج جو عام ماڻهو ان تبديلي يا نئين فڪر کي قبول ڪندو يا نہ اهڙي خيالن جو عڪس سچل سرمست جي ڪلام ۾ بہ پسي سگهجي ٿو.

ڏکن منجهان سُک، مُون تا لڌا جيڏيون،
ڏوريندي کي ڏُک، سونهان ٿيڙا سَڄڻان.[14]

سچل سرمست سماجيات کي بيان ڪندي چوي ٿو تہ ڏکن سان گهاريندي جستجو ۾ کوجنا ڪندي سکن (آرام، آسائش) جو گس لڌوسون، کوجنا ڪندي ڪندي ڏکن سان ساڻ نڀائيندي سڄڻن کان پڻ واقف ٿياسين.

جوابدارين جو احساس:

سماجيات (Sociology) سماج جو علم آهي ۽ سماج جو بنياد انسان آهي، انسان سان سماج جو لاڳاپو ئي سماجيات Sociology جي بحث جو موضوع آهي. سماجيات Sociology جي ذريعي هڪ فرد ٻئي سان سٺا لاڳاپا قائم ڪري ٿو. سماجيات Sociology جي ذريعي هڪ فرد کي پنهنجي جوابدارين جو احساس ٿئي ٿو.

راتي ڪارڻ ٿِي روئي، محل چڙهي مومل،
سُهڻي گِهڙِي سِيرَ ۾، آڻي عشق اَجهلَ،
سَسئيءَ گوندر گهاريا، پُنهوءَ ريءَ هتِ پلَ،
ڪڌهن ٻُڌي ڪانڪا، جهانگيڙن تي جهلَ،
سِڪَ "سچوءَ" کي سرتيون، ڪيا هِنيڙي اندر هَلَ.[15]

سماجياتي فلسفي ۾ سماج جو ڪارآمد ۽ ذميوار فرد اهو ليکيو ويندو آهي، جنهن کي پنهنجي جوابدارين ۽ ذميوارين جو احساس هجي. سچل سرمست سماجي جوابدارين جي احساس کي هر سورمي جي واتان بيان ڪرايو آهي، جنهن ۾ هر ڪردار پنهنجي جوابدارين کي نڀائيندي نظر اچي ٿو.

عوام سان جڙيل عنصر:

سماجيات Sociology ۾ انسانن جا گڏيل عمل اچي وڃن ٿا، جن ۾ سماجي تنظيم ۽ ادارا ، ٻوٽاٽي سماجيات، سماجي سماجيات ۽ ثقافت شامل آهن.

i سماجي تنظيم ۽ ادارا:

هڪ فرد ابتدا کان انتها تائين سماجي اداري جو محتاج هوندو آهي ۽ ڄمڻ کان ويندي مرڻ وقت به سماجي اداري يعني مذهبي اداري جو محتاج هوندو آهي. عوام سان جڙيل عنصر جن ۾ عام خلق جي ڪنهن عنصر بابت الڳ الڳ قسم جي راءِ هوندي آهي، اهڙي خيالن جو اظهار سچل سرمست جي ڪلام منجهان هيٺ بيان ڪجي ٿو.

ڪو مومن چوي، ڪو ڪافر چوي، ڪو جاهل نالو ظاهر چوي،
ڪو شاعر چوي، ڪو ساحر چوي، آءٌ جوئي آهيان سوئي آهيان.(16)

سچل سرمست عوام سان جڙيل عنصر جي سري هيٺ عام خلق جي نفسيات کي بيان ڪيو آهي، جنهن ۾ هر مڪتب فڪر جا خيال پيش ڪيل آهن، سماج ۾ ڪنهن به هڪ عنصر تي عام ماڻهو پنهنجي پنهنجي سوچ، عقل، شعور ۽ سماجي چاڻ مطابق راءِ ڏيندو آهي، مٿئين بيت ۾ سچل سائين پڻ اهڙن ئي خيالن جو اظهار ڪيو آهي.

ii ٻوٽاٽي سماجيات

سماجيات جي هن شاخَ ۾ ٻوٽن جي سماجي زندگي بابت بحث ملي ٿو. هِن سماجيات ۾ ٻوٽن ۾ رهندڙ زندگي جو گهرو اڀياس ڪيو ويندو آهي، ته هو ڪهڙي ماحول ۾ زندگي بسر ڪن ٿا. ان کي سچل سائينءَ جي شعرن ۾ به پسي سگهجي ٿو. جنهن ۾ وعدي ۽ وچن نڀائڻ جي روايت کي هٿي ملي ٿي:

ويھہ نہ وسارج، متان ماٺ ڪري وهين،
قول اهو پاريج، هو جو ڪيڙئي هوت سان. (17)

سچل سرمست ٻوٽاٽي سماجيات جي اخلاقياتي جوهر 'قول پاڙڻ' کي اجاگر ڪيو آهي، ٻوٽاٽي زندگيءَ جي اصولن موجب ڪنهن به ڪيل قول پاڙڻ جو پابند ٿيڻو ٿو.انڪري ٻوٽاٽي سماجيات ۾ وٽج واپار يا ڏيتي ليتي، زبان تي دارومدار رکي ٿي، ان لاءِ ڪنهن لکت جو سهارو نہ ٿو ونڻو پوي.

سماجيات Sociology ۽ تاريخ

گذريل تهذيبن جي علم کي تاريخ چئجي ٿو هن ۾ ماضي جا سمورا واقعا ڏنا وڃن ٿا ۽ اهي اهڙي ترتيب سان ڏنا ويندا آهن، جنهن سان اهي پوري طرح ظاهر ٿي سگهن ٿا تہ انهن واقعن جا سبب ڇا آهن. سماجيات ۽ تاريخ بابت مٿي ڪيترائي سچل سرمست جا بيت اچي چڪا آهن.

اولهہ سج نہ اُلهي، متان ٿيئي اَوير،
ميڙي ويندئي مغربي، تاريڪيءَ ۾ تير،
ڇڏي ويندءِ ڇپرين، ڊونڊين سندا ڍير،
مرد ڏين ٿا مام ۾، ماٺيڪي مٿير،
وَجهہ آٿي وِجهہ پاڻ ۾، هيڪڙائيءَ هير،
ناسودي ناخير، نيٺُ پوءِ نابود ڪر.[18]

نتيجا:

سماجياتي فلسفي جي عام فهم معنيٰ سماج جو علم ٿيندي. سچل سائينءَ وٽ سماجيات روشن خيالي، انسان دوستي، مذهبي رواداري ، امن ۽ يگانگت واري سوچ تي ٻڌل آهي. سچل سائينءَ جي فڪر جو انداز ۽ لهجو گهڻو زوردار، گرجندڙ، رندي ۽ انقلابي آهي. انسان سماج کان سواءِ زندگي نہ ٿو گهاري سگهي. سماج ۾ رهڻ سان ئي انسان پنهنجون مذهبي، اقتصادي، سياسي، جنسي ۽ ٻيون بنيادي گهرجون پوريون ڪري سگهي ٿو.

دنياوي گهرجن جي پورائي لاءِ ئي انسان گروهہ ۽ ادارا جوڙي ٿو ۽ انهن گروهن جي بناوت ۽ ڪمن جي اڀياس جو نالو سماجيات آهي. هونئن تہ سماجياتي فلسفي هيٺ هر هڪ فرد جي عادتن، طور طريقن کي جاچيو ويندو آهي، پر خاص طور اهڙين عادتن ۽ طريقن تي ڌيان ڏنو وڃي ٿو، جيڪي سڀني معاشرن ۾ هجن.

سماجيات جو سڀ کان وڏيڪ وسيع شعبو ادبي ذوق جو تجزيو آهي ان جي عمل ۽ محرڪن جو مطالعو ۽ سماج تي ان جي اثرن جي نوعيت جو تعين ڪرڻو هوندو آهي.

سچل سرمست جي ڪلام ۾ موجود ڪلام گهڻ-رنگي عنصرن ۾ سماجياتي پهلوءَ کي نظر انداز نہ ٿو ڪري سگهجي، ڇو تہ جيڪا شاعري سماج جي عنصرن سان ڳنڍيل هوندي آهي ان جي افاديت ۽ امرتا ڪڏهن بہ ڊنڌلي نہ ٿي، ٿي سگهي.

سچل سرمست سماج جي انهن مثبت روايتن کي اهميت ڏني آهي، جن سان وڏن جو قدر ۽ شان وڌي ٿو. سچل سرمست جي ڪلام ۾ سماجياتي فلسفي جا ڪل ئي رنگ و ڪريل ملن ٿا.

حوالا :

1. جوڻيجو، تنوير. سماجيات جا اصول. ڄامشورو : انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي يونيورسٽي آف سنڌ، سال، 1989،ص، 04
2. حوالو ساڳيو، ص، 05
3. حوالو ساڳيو، ص، 06
4. بخاري، مخمور ڊاڪٽر، (سهڻ ۽ سنوار) رسالو سچل سرمست (سنڌي ڪلام) ،ص442
5. مهر خادم، ڊاڪٽر. سچل سرمست جي شاعريءَ ۾ انسان شناسيءَ واريون ڪيفيتون. ڪراچي : ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، سال 2016ع، ص ،
6. بخاري، مخمور ڊاڪٽر، (سهڻ ۽ سنوار) رسالو سچل سرمست (سنڌي ڪلام)، ص176
7. حوالو ساڳيو، ص 109
8. حوالو ساڳيو، ص400
9. حوالو ساڳيو، ص454
10. حوالو ساڳيو، ص436
11. حوالو ساڳيو، ص436
12. حوالو ساڳيو، ص432
13. حوالو ساڳيو، ص241
14. حوالو ساڳيو، ص241
15. حوالو ساڳيو، ص484
16. حوالو ساڳيو، ص484
17. حوالو ساڳيو، ص484